
**ՄԻՋԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆՅԱՆ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ԿԱՂԱՊԱՐՆԵՐ
ԱՐԱԲԵՐԵՆԻՑ ՓՈԽԱՌՅԱԼ ՀԻՄՔԵՐՈՎ**

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Որևէ օտար լեզվի ազդեցությունը այս կամ այն լեզվի վրա բնական և անխուսափելի լեզվական երևույթ է և պայմանավորված է քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային մի շարք գործոններով: Այս տեսակետից միջին հայերենի բառապաշարում մեծ թիվ են կազմում գրավոր և բանավոր ճանապարհով մուտք գործած անմիջական և միջնորդավորված փոխառություններն արաբերենից: Արաբերեն բառերի զգալի մասը միջին հայերենին է անցել գրավոր ճանապարհով՝ հատկապես այդ լեզվից կատարված բազմաթիվ ու բազմատեսակ թարգմանությունների միջոցով: Հայ գիտական մտքի զարգացման գործում հատկանշական դեր է ունեցել միջնադարում տարբեր ասպարեզներում նվաճումների հասած արաբական գիտությունը: «Միջնադարյան Հայաստանում առանձնապես սիրված և առաջադիմական բնագավառ էր բժշկագիտությունը, որով պայմանավորված է հայերի հատուկ հետաքրքրությունը դեպի արաբ բժշկությունը: Արաբերենից թարգմանված բազմատեսակ երկերում, ինչպես և ինքնուրույն ուսումնասիրություններում երևան էին գալիս արաբերեն անվանումներ՝ աստղագիտական, քիմիաբանական տերմիններ, բուսանուններ, դեղանուններ, ախտանուններ»¹: Արաբական փոխառությունների մեծ մասը մինչև այսօր էլ կիրառվում է հայերենի տարբեր բարբառներում, իսկ որոշ բառեր «այնքան կենսունակ են եղել, որ հասել են մինչև ժամանակակից գրական հայերեն»²:

Հր. Աճառյանը հայ-արաբական փոխառությունները բաժանում է 2 շրջանի՝ 7-րդ դարի կեսերից մինչև 10-րդ դար և 12-րդ դարից ի վեր³: Հայ-արաբական հարաբերությունների առաջին շրջանում արաբերենի ազդեցությունը հայերենի վրա առանձնապես մեծ չէ. մինչև 11-րդ դարը հայ մատենագրության մեջ արաբերեն սակավաթիվ բառեր են հանդիպում: Ըստ Հյուբշմանի՝ Սեբեոսը իր պատմության մեջ չի գործածել արաբերեն ոչ մի բառ՝ բացի հատուկ անուններից և տիտղոսներից, իսկ Ղևոնդ պատմիչը 2 բառ է գործածել՝ Կուռայք (Ղուրան կարդացողները)

---

¹ «Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության», հ. Ա, Եր., 1972, էջ 199:

² Ա. Կարապետյան, Ամիրդովլաթ Ամասիացու «Օգուտ բժշկութեան» երկի բառապաշարը, թեկնածուականատենախոսություն, Եր., 2014, էջ 115:

³ Տե՛ս Հր. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, II մաս, Եր., 1951, էջ 171:

և Փուրկան (Ղուրան), որոնք երկուսն էլ զուտ արաբական իրականությանը հատուկ տերմիններ են⁴: Հր. Աճառյանը Հովհաննես Ե կաթողիկոսի (9-10-րդ դդ.) պատմության մեջ ընդամենը երեք բառ է գտել գործածված՝ սելամ ալէք, կուրան և մակուրան կուրան⁵: Սա չի նշանակում, որ արաբերենի ազդեցությունը նույնքան է եղել նաև բանավոր խոսքի վրա, քանի որ մինչև արաբների՝ Հայաստանը նվաճելը հայերն արդեն երկրի հարավում շփվում էին այնտեղ բնակություն հաստատած արաբական ցեղերի հետ, իսկ Հայաստանը նվաճելուց հետո նրանք զանգվածաբար բնակություն հաստատեցին Հայաստանում: Հայ-արաբական այսպիսի սերտ շփումները չէին կարող անհետևանք մնալ խոսակցական հայերենի բառապաշարի համար: Հետևաբար բանավոր խոսքում ավելի շատ պիտի լինեին արաբերեն փոխառությունները: Ինչպես նշում է Մ. Մուրադյանը, հենց միայն այն հանգամանքը, որ արաբերեն բազմաթիվ բառեր մինչև այսօր պահպանվել են մեր բարբառներում հնչյունափոխական զանազան անցումներով, թույլ է տալիս ասել, որ արաբերենը ավելի խորը արմատներ է ունեցել այդ ժամանակի խոսակցական լեզվում⁶: Իհարկե, պետք է նկատի ունենալ նաև այն հանգամանքը, որ հայերենի մի շարք բարբառներում պահպանված արաբերեն բառերի մի մասը հայերենի բարբառներ կարող էր մուտք գործել նաև ավելի ուշ՝ պարսկերենի և թուրքերենի միջնորդությամբ, որոնք նույնպես կրում էին արաբերենի ազդեցությունը: Ուշագրավ է Հր. Աճառյանի հետևյալ վերլուծությունը. «Հատկապես ԺԱ դարում, երբ հայոց Բագրատունի թագավորությունն արդեն վաղուց հաստատված էր, արաբները Հայաստանից հեռացած և նույնիսկ անկման շրջանն էին մտած: Այս պատճառով ազդեցությունը պիտի վերագրենք ոչ թե ուղղակի արաբերենին, այլ մեր հարևան պարսիկներին»⁷: Այդ է պատճառը, որ միջին հայերենի ուշ շրջանում մի շարք փոխառությունների ճշգրիտ աղբյուրի որոշումը բավական դժվարանում է, քանի որ արաբերենը, պարսկերենը, ինչպես նաև թուրքերենը հարուստ են միմյանցից կատարած բազմաթիվ փոխառություններով: Ուստի մեր ընտրանքում կան այնպիսի բառեր, որոնք առկա են նաև այդ լեզուների բառապաշարում, ինչպես՝ **բակլայ** (արաբ., պարսկ.), **գաֆրան** (արաբ., պարսկ.), **թտպիր** (արաբ., պարսկ.), **հոկնա** (արաբ., պարսկ.), **ումետ** (արաբ., պարսկ., թուրք.): Միջին հայերենում տարածված երևույթ էր այն, որ դրանց մեջ կան նաև կրկնակ փոխառություններ, երբ արդեն փոխառված բառը փոխառվում է ևս մեկ անգամ նույն կամ այլ լեզվից: Դրանց՝ իրենց հնչյունական կազմով նման լինելը (բլղամ-պալղամ, խուլինճ-կոլինճ, պօհրան-բուհրան, սաֆրայ-սալտայ, սոլտան- սուլթան և այլն)

⁴ Տե՛ս Հ. Հյուբշման, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Եր., 2004, էջ 297:

⁵ Տե՛ս Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 173:

⁶ Տե՛ս «Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության», էջ 210:

⁷ Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 183:

պայմանավորված է միննույն բառի՝ հին և միջին շրջաններում կամ միննույն լեզվի զարգացման տարբեր փուլերից փոխառված լինելու հանգամանքով:

Ռ. Ղազարյանի համոզմամբ՝ հայ-արաբական մշտական շփումների հետևանքով ժամանակի ժողովրդախոսակցական լեզվի մեջ անխուսափելիորեն պետք է մուտք գործեին արաբերեն բառեր, որոնք այնքան գործուն են եղել բանավոր խոսքում, որ շատ հաճախ հիմք են ծառայել հայերենի բառակազմական կաղապարներով նոր բառերի ստեղծման համար⁸:

Փոխառությունները, փոխատու լեզվից վերցվելով իրենց ինքնուրույն արժեքով և հնչյունական ձևավորմամբ, փոխառու լեզվում հետագայում կարող են ենթարկվել ածանցման և բառաբարդման: Փոխառյալ բառով և լեզվի սեփական միջոցներով կազմությունները հայ լեզվաբանության մեջ հիմնականում համարվում են սեփական բառակերտումներ:

Այսպիսի բաղադրությունները Գ. Ջահուկյանը համարում է հիբրիդային կազմություններ: Նա իրավացիորեն նշում է, որ հիմնականում դրանց առաջին բաղադրիչն է օտար ծագման, և այդ բաղադրություններն անվանում է կիսափոխառություններ- կիսապատճենումներ⁹: Լ. Հովհաննիսյանը բայական փոխառությունների մասին խոսելիս օտար ձևույթ+մայրենի լեզվի ձևույթ կաղապարով կառույցները փոխառություններ չի համարում, և այդպիսի բառերը բառացանկում նշում է «փոխառյալ արմատը մատնացույց անելու միտումով»¹⁰: Սակայն լեզվաբանը կարևորում է այդպիսի կազմությունների ուսումնասիրությունը, քանի որ ոչ միայն օտար ձևերի ուսումնասիրությամբ, այլև օտար միավորն ընդգրկող մայրենի ձևերի քննությամբ է ավելի լիարժեք բացահայտվում օտար ազդեցությունների դերը փոխառու լեզվում: Փոխառյալ բայարմատով կազմությունները Լ. Հովհաննիսյանն անվանում է օտար հիմքով (արմատով) բայեր՝ նշելով, որ «խիստ առարկելի է առհասարակ փոխառյալ բայ տերմինը»¹¹:

Այսպիսով, փոխառու լեզուն, սեփականացնելով օտար բայահիմքը, այն ենթարկում է բառակազմական փոփոխությունների սեփական բառերի նման այնպես, ինչպես փոխառությունները ենթարկում է քերականական փոփոխությունների. գոյականները հոլովում է, ածականներին համեմատության աստիճաններ տալիս և այլն: Միջին հայերենի բառարանում այսպիսի հիբրիդային կազմությունները բավականին շատ են: Կան նաև բաղադրություններ, որոնց երկու հիմքերն էլ փո-

⁸ Տե՛ս Ռ. Ղազարյան, Միջին գրական հայերենի բառապաշարը, Եր., 2001, էջ 92-93:

⁹ Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, Եր., 1989, էջ 225:

¹⁰ Լ. Հովհաննիսյան, Հայերենի իրանական փոխառությունները, Եր., 1990, էջ 9:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 120:

խառնյալ են, ինչպես՝ ամիրսպասալար, վարդմարապայ (*վարդ, սպասալար*-պահլ. փոխ., *ամիր, մարապայ*-արար. փոխ.), *հաղ(խ)ուղալ* (2-ն էլ արար. փոխ.), կամ փոխառնյալ է երկրորդ հիմքը, ինչպես՝ լաւաթտայիր: Սույն հոդվածում մենք անդրադարձել ենք արաբերենից փոխառնյալ հիմքերով միջինհայերենյան բառակազմական կաղապարներին՝ ըստ Ռ. Ղազարյանի և Հ. Ավետիսյանի «Միջին հայերենի բառարանի» (այսուհետ՝ ՄՀԲ): Բառակազմական կաղապարները բաժանել ենք երկու ենթախմբի՝ բառաբարդման և ածանցման կաղապարների:

Բառաբարդման կաղապարներ: Ըստ իրենց կառուցվածքային-բառակազմական հիմնական առանձնահատկությունների՝ բաղադրյալ բառերը բաժանվում են երկու խմբի՝ վերլուծական և համադրական բաղադրություններ: Համադրական բաղադրությունները ներկայացրել ենք երկու խմբով՝ հոդակապով և անհոդակապ բաղադրություններ: Առանձնացրել ենք նաև յուրաքանչյուրի՝ մեր ընտրանքում հանդիպող ենթակաղապարները կամ տարբերակները, երբ բաղադրիչ արմատները հանդես են գալիս հնչյունափոխված կամ թեքոյթավորմամբ: Ըստ այդմ՝ հոդակապով բաղադրությունների հիմնական կաղապարը կլինի **SjS**՝ հաջորդաբար ներկայացվող ենթակաղապարներով¹²: Հոդակապով բաղադրությունների մեջ ներառել ենք նաև մեզ հանդիպած մեկ-երկու շաղկապավոր բաղադրությունները: Որպես վերլուծական բաղադրություններ՝ առանձին քննել ենք հարադրավոր բայերը: Ստորև ներկայացնում ենք ՄՀԲ-ում արաբերենից փոխառնյալ հիմքերով հոդակապավոր կաղապարները (կաղապարներում փոխառնյալ հիմքերն ընդգծվում են).

SjS-ախմարամիտ, **քռամ**ախուս, **թատ**աձև, լաւա**թտայիր**, **խանջար**աձեւ, **խարաճ**ատու, **խարափ**աձայն, **կապալ**ատու, **հասրաթ**ամահ, **հասրաթ**ամեռ, **նալ**ակտուր:

SjS-քթանազգեստ, **մլք**աթուղթ, **մլք**ատեր, **ջհա**աքար:

ScS –խապարուբեր, **հաղուղալ**:

Ավելի մեծաթիվ են անհոդակապ կազմությունները, որոնց մի մասում երկրորդ բաղադրիչը սկսվում է ձայնավորով: Կան նաև օրինակներ, երբ պարզապես երկու բաղաձայնների հանդիպմամբ են կազմվում անհոդակապ բաղադրություններ: Երբեմն պահպանվում է բառավերջի *յ-ն*, ինչպես՝ **ամիրայիակ**, **բակլայջուր**, **ջաղայմիս**, **սքթայցալ**: Ստորև ներկայացնում ենք անհոդակապ կազմությունների օրինակները:

SS-ամիրայիակ, **ամիրալ**ետ, **ամիր**սպասալար¹³, **ատլաս**երես, **բակլայջուր**, **դալ**ընկեր, **խազինա**տար, **խապար**բեր, **կապալ**ար, **ճոն**ընտիր, **մասարա**քար, **նուսխա**տեղ, **ջաղար**միս, **պախրէ**միս, **պախրէ**ցալ, **ջուպալ**ար, **սալա**զուգ, **սլեհ**տար, **սքթայցալ**, վարդ**մարապայ**:

¹² Սրանցում S-ը հիմքն է, S-ը՝ հնչյունափոխված հիմքը, j-ը՝ հոդակապը, j-ը՝ հնչյունափոխված հոդակապը, S^f-ը՝ քերականական ձևավորում ունեցող հիմքը, c-ն՝ շաղկապը:

¹³ Բաղադրություններում գործածված է *ամիր* և *ամիրայ* տարբերակներով:

SS- ասսըգործ, գաֆրնգոյն, խասսըբեր, խզինատար, խուսըցաւ, հուսընարար, քթանգործ:

SSf - խայասարար, հուսընարար, նաշխարար:

Այժմ ներկայացնենք մեր ընտրանքում գործածված բարդությունների բաղադրիչների խոսքիմասային պատկանելության բանաձևերը.

1. **Գոյական + գոյական-** ամիրայիակ, ամիրայետ, ատլասերես, բակլայջուր, գաֆրնգոյն, մլքաթուղթ, մլքատեր, պախըլմիս, պախըլցաւ, ջհտարար, սքթայցաւ, վարդմարապայ, քապարխոտ:

2. **Գոյական + բայարմատ (բայահիւք)-** ասսըգործ, թասատու, խայարբեր, խարաճատու, խզինատար, կապալատու, կապակար, հասըթամահ, հասըթամետ, ճոնընտիր, սալագուգ:

3. **Ածական+ գոյական-** լաւթտպիր :

Հարադրավոր բայեր: Որպես բայի վերլուծական ձևեր՝ առանձնաձևում են հարադրավոր և զուգադրական բայերը: Նշենք, որ զուգադրական բայերի՝ երկու բայերից կազմված վերլուծական կազմությունների մեր ընտրանքում չենք հանդիպել: ՄՀԲ-ում մեծ թիվ են կազմում արաբերենից փոխառյալ հարադիր ունեցող հարադրավոր բայերը, որոնք միջին հայերենում ավելի լայն տարածում ունենին՝ պայմանավորված առաջին հերթին դրանց իմաստային առանձնահատկություններով՝ խոսքին կենդանի շունչ, թարմություն տալու, խոսակցական լեզվում ավելի շատ տարածված լինելու հանգամանքով: Սրանցում հարադրի դերում հանդես եկող փոխառյալ բառերը օժտված են բառակազմական մեծ արժեքով և կենսունակությամբ: Հարադրավոր բայերի մի մասում հարադիրը բայական բաղադրիչի հետ կապվել է **ի** նախդրի միջոցով, որը դրվել է ածականների, բայարմատների, մակբայների, ինչպես նաև հայցական հոլովով արտահայտված գոյականների վրա: Արաբերենից փոխառյալ բաղադրիչ ունեցող հարադրություններն առանձնացնելիս առնչվել ենք հարադրավոր բայերի՝ միջին հայերենի բառարանում ոչ ամբողջությամբ արձանագրված լինելու փաստին: ՄՀԲ-ում մի դեպքում դրանք ներկայացված են ամբողջությամբ որպես գլխաբառ, մյուս դեպքում տրված են որպես բաղադրիչներից մեկի՝ հատկապես գլխաբառի առանձին կիրառություն: Սակայն առավել հաճախ բերվում են հարադրավոր բայերով նախադասություններ՝ առանց նշելու դրանցում գործածված հարադրավոր բայը: Հարադրավոր բայերում արաբերենից փոխառյալ հարադիրներն արտահայտվել են.

1. Գոյականով, որը բայական բաղադրիչի հետ դրսևորում է բազմազան շարահյուսական հարաբերություններ: Ըստ այդմ՝ գոյական հարադիրը դրվել է.

ա) Ուղղական-հայցական հոլովով- **աճապ մնալ, ամր անել, բըթըլմալ առնել, զահմաթ հասըլ լինել, թարկիկ տալ, ժղուլ մնալ, խալաթ տալ, խայիլ լինել, խարճ առնել, խուխայ այնել, հաւաս անել, հաքը ըն-**

գել, հոկնայ առնել, դագայ առնել, դվամ գալ, դայուլ առնել, ճլէ այնել, ճուղայ տալ, մագմատայ այնել, մահրում անել, մուրատ տալ, նամուս առնուլ, նուզլայ և գուքամ լինել, շամաթայ անել, շաֆ առնել, սոհրաթ առնել, տալապ առնել, տամահ գալ, տիմէտ առնել, տլէ այնել, քուֆր տալ և այլն:

բ) Նախդրիվ հայցականով ի+հայցական- ի ժողուլ լինել, ի հասիլ բերել, ի յեմո ընկնիլ, ի դվամ բերել, ի դվամ գալ և այլն:

2. Ածականով. ածական փոխառյալ հարադիրների հետ բաղադրություններ են կազմել հիմնականում **առնել(այնել)**, **լինիլ(լինալ)** բայերը: Շարահյուսական տեսակետից, որպես կանոն, այդ հարադրություններում ածական բաղադրիչը ստորոգելիական վերադրի, իսկ բայական բաղադրիչը հանգույցի դեր են կատարել: Այդ բայերն են՝ **լատիֆ առնել, խաս առնել, հալալ անել, խումար առնել, մալում այնել, մասխարայ առնել, սախաթ առնել**:

Ինչպես օրինակներն են ցույց տալիս, ՄՀԲ-ում կիրառված հարադրավոր բայերի զգալի մասը կազմված է **լինել** և **առնել** բայերով (նաև **այնել** հնչյունափոխված տարբերակով): Վերջինս պատճառական կերպի դրսևորման ձևերից մեկն է, որը հատուկ է միայն հարադրավոր բայերին: Սրան հակառակ՝ **լինիլ** բայը չեզոք և կրավորական սեռի բայեր է կազմում՝ հարադրվելով գոյական և ածական հարադիրների հետ: Գ. Ջահուկյանի կարծիքով, **առնել, լինել, տալ** բայերով կազմված հարադրությունները մեծ թիվ են կազմել միջին իրանական լեզուներում, և հայերենում նրանց գործածության առատությունը թերևս իրանական ազդեցության արդյունք է¹⁴:

Ածանցման կաղապարներ: Ածանցման կաղապարները ներկայացնում ենք երեք ենթախմբով՝ նախաձանցավոր, վերջաձանցավոր և բայաձանցավոր կաղապարներ:

Նախաձանցման կաղապարներ: Նախաձանցման պարզագույն կաղապարն է **aS**, որով ստեղծված բոլոր բառերը կազմված են **-ան** ժխտական նախաձանցով: Դրանք են.

aS-անաջալ, անաալ, անդոլվաթ, անթաղալիք, անխալապայ, անխալատ//անխալաթ//անդալատ, անխտար, անմրաթ, անշաղալաթ, անսլեհ:

Վերջաձանցման կաղապարներ: Վերջաձանցման կաղապարները բերում ենք ըստ համապատասխան ածանցների այբբենական դասավորության: Յուրաքանչյուր ածանցի համար նախ ներկայացնում ենք **Sa** հիմնական կաղապարով կազմված բառերը, ապա **Sa** և **S'a** տարբերակներով կազմվածները.

-ած-Sa- աղեղնած, հիլայած, մագրալած, -ակ-Sa- աղեղնակ, տապ-

¹⁴ Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Եր., 1987, էջ 563:

լակ, **-ական**-Sa-*ախմարական*, **-անք**-Sa-*ժողանք*, **-անոց**-Sa-*դասանոց*//*խասանոց*, **-ապէս**-Sa-*աղեղնապէս*, *նուսխայապէս*, **-արան**-Sa-*հարմարան*, **-ացի**-Sa-*իմամացի*, **-աւոր**-Sa-*կապալաւոր*, *մահմէզաւոր*, **-գոյն**-Sa-*վլախգոյն*, **-եղէն**-Sa-*հալվեղէն*, *պրիսմեղէն*, Sa-*քթանեղէն*, *կլայկեղէն* **-ենի**-Sa-*ֆստուխենի*, **-է**-Sa-*կլայեկէ*, **-ի**-Sa-*զէյթունի*, *հապալասի*, *նախշի*, *տամահի*, *յունապի*, Sa-*հապալսի*, Sa-*տնագելի** **-իկ**-Sa-*թարկիկ*, *խաթրիկ*, *հարամիկ*, *դատրիկ*, *դաւլիկ*, *մկրատիկ*, *շամամիկ*, *սաւտայիկ*, *ոււրիկ*, *պարդամիկ*, Sa-*գաֆրնիկ*, *խապրիկ* **-ին**-Sa-*սարահին*, **-կոտ**-Sa-*սաւտայկոտ*, **-չէք**-Sa-*սամարչէք*, *սարէչէք*, **-ոդ**-Sa-*նախշոդ*, Sa-*թտպրոդ*, **-ոտ**-Sa-*խուլինճոտ*, *շարաֆոտ*, *պրդամոտ*, *սաւդայոտ*, *սաֆրայոտ*//*սաֆրայոտ*, Sa-*կոլնջոտ*, **-պան**-Sa-*մինապան*, **-ուրիւն**-Sa-*ազապուրիւն*, *ամիրպուրիւն*, *դահուրիւն*, *ըռէխուրիւն*, *թաղսիրուրիւն*, *թէլպիսուրիւն*, *թուխմայուրիւն*, *լատիֆուրիւն*, *խալիփայուրիւն*, *խումարուրիւն*, *կահրայուրիւն*, *դամագուրիւն*, *դարիպուրիւն*, *նայիպուրիւն*, *նաղաշուրիւն*, *սուլտանուրիւն*, *տամահուրիւն*, Sa-*թասպուրիւն*, *խսմուրիւն*, *խումրուրիւն*, *հարմուրիւն*, *ճունդկուրիւն*, *մահտեսուրիւն*, *մասխարուրիւն*, *մսխուրիւն*, *շաթրուրիւն*, **-ցի**-Sa-*մարցի*, *լէրախցի*, **-ուկ**-Sa-*դարիպուկ*, *ճահիլուկ*//*ջահիլուկ*, *շարտուկ*, **-ում**-Sa-*խալում*, **-ումն**-Sa-*սղարումն*, **-ուն**-Sa-*նախշուն*, **-ուտ**-Sa-*հալֆայուտ*, *հիլիոնուտ*, **-ւոր**-Sa-*սիլահուր*, *տօլվաթուր*, *ֆելուր*, Sa-*կապվոր*:

Երկածանց բաղադրություններից հանդիպում է **a(Sa)** կադապարով *անխտրելի* բառը, որի կադապարը երկակի մոտեցման տեղիք է տալիս, քանի որ դրա բառարմատը և՛ նախածանցի, և՛ վերջածանցի հետ առանձին վերցրած ինքնուրույն գործածություն ունի լեզվում:

Բարդածանցավոր կազմությունները մեր ընտրանքում ներկայանում են հետևյալ կադապարներով՝ **(SS)a-ամիրսպ**ետուրիւն, *ամիրսպասալարուրիւն*, *ըռամգիրք*, *կապալառու*, **(SS^o)a-այպն**արարուրիւն, **(SjSa)-կազա**գործուրիւն:

Բարդ և անցանցավոր բառերում շեշտափոխությամբ պայմանավորված՝ ձայնավորները ենթարկվում են հետևյալ հնչյունափոխությունների.

է>ի-*մահմէզ-մահմիզել*, **ի+ա=է**-*սարի-սարէչէք*, **ի>ը**-*թտպիր-թտպրալ*, *խիսմ-խսմուրիւն*, *կոլինջ-կոլնջոտ*, *տահրիկ-տահրկել*, *ֆիքր-ֆքրել*, **ի>զրո**-*այիկ-այկել*, *խալիս-խալսիլ*//*խալսում*, *հաքիմ-հաքմուրիւն*, *ճունդիկ-ճունդկուրիւն*, *մունեստիկ-մունեստիլ*, *մաքին-մաքնուրիւն*, *շաթիր-շաթրուրիւն*, *սատիր-սատրել*, *քաֆիր-քաֆրիկ*, **ա>զրո**-*խագինայ>խզէնա-*

* Գ. Չահուկյանն այս ածանցը –ել//–ալ ածանցին միացած միասնական բաղադրյալ ածանց է համարում (տե՛ս Գ. Չահուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974, էջ 156), սակայն, ինչպես նշում է Մ. Ասատրյանը, **-ի** ածանցը –ել//–ալ վերջավորություններին կցելը սխալ է: Այն ինքնուրույն ածանց է, ընդ որում, հայերենում միակ ածանցը, որի սկզբնահիմքը անորոշ դերբայն է (տե՛ս Մ. Ասատրյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի ձևաբանության հարցեր, Բ, Եր., 1973, էջ 303-306):

տար, խապար-խապրիկ, խալաս- խալսի, խումար-խումրել// խումրու- թին, կապալ-կապլել, հարամ-հարմել, դալատ-դալտել, դասապ-դասպ- նոց, սաթր-սթարել, պատալ-պատլի, սախաթ-սախթել, սուլտան> սուլտ- նութին, ֆալահ-ֆլեհի, ա>ը- զաֆրան-զաֆրնգոյն//զաֆրնիկ, խալաս- խալրսի, խապար-խապրբեր, խումար-խումրնալ, խումրցալ, կապալ- կապլվոր, մաշդուլ-մշդրլի, մասխարայ-մսխրութին, սամսար- սամսրչէք //սմսարչէք, քաթան> քթանգործ, քթանեղէն, ու>ը-ասպուր-ասպրգործ, մուլք-մլքաթուղթ, մաշդուլ-մշդրլի, քուֆր-քրֆտել, ու>զրո-թասուպ- թաս- պութին, ժղուլ-ժղլանք, ջհուտ-ջհտաքար, եա>ե-կլայեակ-կլայեկէ, եա>Օ -կլայեակ- կլայեեղէն:

Բայածանցներ: Հայերենում, ինչպես հայտնի է, «բայական բառույթը միշտ բաղադրյալ է՝ կազմված առնվազն երկու ձևույթից՝ արմատից և վերջավորություններից¹⁵», քանի որ բայահիմքին, լինի դա կազմու- թյամբ արմատական, ածանցավոր թե բարդ, միշտ ավելանում է *-ել//ալ* քերականական ձևույթը: Որպես բայի սկզբնաձև, բառարանային միավոր՝ հայերենում ընդունված է անորոշ դերբայը, որն արդեն բաղա- դրյալ է՝ կազմված արմատից և վերջավորությունից: Այս հանգամանքը նկատի ունենալով՝ սույն հոդվածում բայերը քննում ենք ածանցավոր կազմությունների մեջ: Ըստ բաղադրիչների կապակցելիության եղա- նակի կամ ըստ կառուցվածքային-բառակազմական առանձնահատ- կությունների, ինչպես մյուս խոսքի մասերի դեպքում, կունենանք վեր- լուծական և համադրական կազմություններ: Վերլուծական կազմույթ- յուններին մենք արդեն անդրադարձել ենք:

Ինչ վերաբերում է համադրական կազմություններին, պետք է նշել, որ հայերենի զարգացման բոլոր փուլերին հատուկ է անվանական խոսքի մասերից, հատկապես գոյականից և ածականից բայական մասնիկավորմամբ բայեր կազմելու լեզվական միջոցը: Մեր ընտրան- քում արաբերենից փոխառյալ բուն բայական արմատներով կազմու- թյուններն են.

Sa- ալկել, աճրգի, այպել, բաղլել, բախլի, գահմաթի, ըռովկի, թամամել, թարկել, թէտպիրի, թուագարի, խալաթել, խարձել, խսարել, հաւասի, հարրել// հուրրել, հեսեպել, հիլաթել, հիլաթել, հինայել, դալա- տի, դահիրի, դապալել, ճլէլ, մագոգել// մարրթել, մասլահաթել, մկրա- տել, յեճեգել, յիւլել, նախշել, նադաշել, նշայել, շատտել, շարաֆի, պատ- րել, ջուռումել, սսպոնել, սլեհի, սղարել, սունաստել, տամահիլ, տնագել:

Sa- թտարալ, խալսիլ, խալտիլ, խումրել, կապլել, դալտել, մահմիգել, մլքել, մշդրլիլ, մունետկիլ, պատլիլ, տահրկել, ֆրրել:

Sfa- և *Sfa* քերականական ձևավորում ունեցող սերող հիմքերով խումր են կազմում տուկածանցավորները, քանի որ դրանք չունեն բառակազմակ- ան արժեք, և պատճառական բայերը՝ իրենց տարբերակային ձևերով:

¹⁵ Լ. Հովսեփյան, Գրաբարի բառակազմությունը, Եր., 1987, էջ 299:

S^{fa}- աճամանայ, ամիրանայ, դահանայ, թուխմանայ, խումարանայ, դարբիպանայ, մասխարանայ, սուլթանանայ:

S^{fa}- խալտենայ // դալտենայ, խումրնայ:

Սոսկածանցներից մեր ընտրանքում հանդիպում է *-ան-* ածանցը, որն ամենակենսունակ ածանցն է հայերենի պատմության բոլոր փուլերում, և բայեր է կազմել գոյականներից և ածականներից: Միջին հայերենին բնորոշ է *-ան-* ածանցի և նրա հնչյունափոխված տարբերակի զուգահեռ կիրառությունը մի շարք բայերում (*-անալ<-նալ, -անել<-նել*), օրինակ՝ *աճամանայ-աճմնայ, դահանայ-դահնայ, խումարանայ-խումրնայ*: Սա ժողովրդախոսակցական լեզվի ազդեցության հետևանք է: *Են-* սոսկածանցը, որը ծագմամբ կապվում է *-ան-* ածանցի հետ՝ որպես արմատի *-h-* վերջնահնչյունի և *-ան-* ածանցի ձայնավորի հնչյունափոխության արդյունք (*h+ան<եան<են*), միջին հայերենում որոշակի կենսունակություն է ձեռք բերում և հարստացնում լեզվի բառապաշարը: Արաբերենից փոխառյալ հիմքով ունենք *-են-* ածանցով կազմված *խալտենայ// դալտենայ* բայը: *-Ան-* և *-են-* սոսկածանցներով կազմությունները կարող են զուգահեռ ձևեր ունենալ նույն արմատի ածանցագուրկ բայի հետ, ինչպես՝ *խումրել-խումարանայ, խալտիլ-խալտենայ*: Պատճառական *-եցն-* ածանցով հանդիպել է *ժղեցնել* բայը: Այստեղ հանդիպել ենք նաև գրաբարյան *-ուցան-* ածանցով կազմված բայի՝ *դալտեցուցանել*: Բազմապատկական ածանցով հանդիպել է մեկ բայ (*(Sa)a - քրֆ*) տել:

Այսպիսով, մեր կողմից առանձնացված մեկ օտար բաղադրիչով և հայերենի սեփական բառակազմական միջոցներով կազմությունների ուսումնասիրությունը հատկապես կարևոր է հայերենի զարգացման տվյալ շրջանում որևէ օտար լեզվի (տվյալ դեպքում՝ արաբերենի) ազդեցությունն ավելի ճշգրիտ ներկայացնելու համար: Բաղադրություններում արաբերենից փոխառյալ բառերի առանձնացումը խիստ կարեւոր է, քանի որ դրանով որոշվում է տվյալ փոխառության գործածության հաճախականությունը և լեզվական արժեքը, որը կարևոր է ընդհանրապես փոխառյալ բառերի արժևորման, գնահատման համար:

Բանալի բառեր – *կաղապար, հաղորդակցում, լեզվական կառուցվածք, ածանցում, բառապաշար, բարբառ, գրական լեզու, միջնորդավորված և անմիջական փոխառություն, հիբրիդային կազմություններ*

СУСАННА ГРИГОРЯН – Среднеармянские словообразовательные модели с заимствованными из арабского языка основами. – В лексике среднеармянского языка многочисленны прямые и косвенные арабские заимствования, вошедшие в неё письменным или устным путём. Собственные значения и фонетический облик этих заимствований могли впоследствии подвергаться сложению или деривации в заимствующем языке. Такие сложные слова считаются гибридными

образованиями. Выделить в сложных словах арабские заимствования очень важно, поскольку тем самым определяется частота их употребления и языковое значение, что существенно для оценки заимствованных слов вообще.

Ключевые слова: *модель, коммуникация, языковая структура, деривация, лексика, диалект, литературный язык, прямое и косвенное заимствование, гибридные образования*

SUSANNA GRIGORYAN – *Middle Armenian Word Formation Patterns with Bases Borrowed from Arabic.* – The direct and indirect loan words borrowed from Arabic in both written and oral ways are numerous in the vocabulary of Middle Armenian. The loan words are taken from the borrower language with their own value and phonetic formation, but can later undergo affixation and compounding in the borrower language. This kind of word-compositions are considered to be hybrid formations in the language. The separation of loan words from Arabic within word compositions is very important, because it decides the frequency and value of the usage of the given loan word which is in general very essential for the estimation of the value of borrowings.

Key words: *pattern, communication, linguistic structure, affixation, lexis, dialect, literary language, direct and indirect borrowing, hybrid formations*